

Beata Ciupińska

ADOLESCENCE AT RISK IS A CHALLENGE FOR CONTEMPORARY PEDAGOGICAL ACTIVITY

Zagrożone dorastanie wyzwaniem dla współczesnej działalności pedagogicznej

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4344-7510> E-mail: beata_ciupinska@o2.pl

DOI: <https://doi.org/10.62266/PK.1898-3685.2023.32.17>

Wstęp

Postęp wiedzy i techniki jest w stanie nie tylko dostarczyć nowych dóbr materialnych, lecz również poszerzyć dostęp do wspólnego poznania. [...] Jednakże obok tego - czy też raczej w tym wszystkim - istnieją również trudności, które jak się okazuje, ciągle wzrastają¹

Czasy, w których żyjemy określane są często jako epoka przełomu. Pokolenie współczesne - jak podkreśla Jan Paweł II - uważa się za uprzywilejowane, gdyż posęp otwiera mu wielkie możliwości, których istnienia nawet nie podejrzewano jeszcze kilkadziesiąt lat temu. Twórczość człowieka, jego inteligencja i praca spowodowały głębokie przemiany zarówno na polu nauki i techniki, jak i w życiu społecznym². Jednak znakiem naszych czasów jest także dominacja pieniądza, wzrost obojętności i zaburzeń więzi społecznych oraz spadek zaangażowania społecznego i miłości. Warto także podkreślić, że rzeczywistość, w której nastolatek wchodzi w dorosłość, nacechowana jest słabością działań wychowawczych z uwagi na to, że dotychczasowe wartości i powszechnie uznawane normy poddawane są próbie – korupcja, spektakularne kariery biznesmenów, szerzenie kłamliwych informacji w przestrzeni publicznej. Zmiany, które nastąpiły w zachowaniach w społeczeństwie, muszą znaleźć odbicie w zachowaniu dzieci. Młodzież powiela, bowiem zachowania dorosłych, których obserwuje. Potępia się np. młodych ludzi za używanie wulgaryzmów, a prawie we wszystkich filmach używane są takie słowa³.

Narasta niepewność, a eksperci różnych dziedzin podkreślają postępujący kryzys więzi społecznej i kryzys zaufania. Trudno jest w takich realiach kształtować zdrowy rozsądek, pobudzać do poszukiwania prawdy czy zwalczać konsumpcjonizm w warunkach postępującej brutalizacji życia, chaosu aksjologicznego oraz normatywnego reguł prawnych i obyczajowych. Młode pokolenie nie jest odpowiednio przygotowane do rozumienia otaczającej rzeczywistości, a nieukonstytuowane umiejętności prawidłowego funkcjonowania w teraźniejszości sprzyja różnym dewiacjom. Marcin Maralecki zwraca uwagę, że dorastający przejmują wzorce osobowe od swoich najbliższych, co nie jest bez znaczenia dla kształtowania się systemu wartości, a specyfika współczesnego świata sprawia, że hierarchia ta wykazuje określone tendencje. Współczesna młodzież żyje w dobie szeroko zakrojonego konsumpcjonizmu, co podsyca chęć posiadania. Każdy chce się wyróżnić, zaistnieć, zaimponować rówieśnikom. Natomiast kwestie emocjonalne albo są odsuwane na dalszy plan albo wręcz są ignorowane z uwagi na to, że prym wiedzie to, co powierzchowne⁴. Znaczenie dla młodzieży mają przede wszystkim wygląd fizyczny, aparycja, styl ubierania oraz modne gadżety stanowiące wy-

---

¹ Jan Paweł II, *Encyklika Dives in Misericordia*, [w:] Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II, Wyd. ZNAK, Kraków 2005, s. 116.

² Op. cit., s. 115.

³ B. Czarnicka-Działuk, K. Drapała, *Kontrowersje wokół reagowania na przejawy demoralizacji nieletnich. Opinie praktyków*, „Prawo w Działaniu” 2015, nr 23, s. 321.

⁴ M. Malarecki, *Dorastanie we współczesności*, „Zeszyty Formacji Katechetów”, 2021, T. 81, nr 1, s. 64.

znacznik statusu społecznego młodego pokolenia. Ewa Wysocka⁵ wskazuje dwa podstawowe mechanizmy opisujące aktualną sytuację rozwojową młodzieży i jej życie codzienne:

- brak wsparcia społecznego, ideologicznego i interpersonalnego,
- brak znaczących wzorów i odniesień do autorytetów, instytucjonalnych i osobowych, jako wynik zaniku znaczenia rodziny i szkoły oraz deficyt znaczących wzorów dla autokreacji.

Młodzież często przejawia skłonność do zachowań ryzykownych - wagarowania, palenia tytoniu, używania alkoholu i innych środków psychoaktywnych (narkotyków, środków wziewnych, leków) oraz wczesnej aktywności seksualnej czy zachowań agresywnych i przestępczych - których katalog nieustannie się poszerza. Joanna Szymańska wśród niepokojących zachowań adolescentów wymienia także porzucanie nauki szkolnej, ucieczki z domu oraz stosowanie różnych dziwnych diet dla poprawienia swej atrakcyjności fizycznej⁶.

Aktualne badania⁷ pokazują, że wzrasta odsetek młodzieży mającej za sobą upicie się, używanie narkotyków i dopalaczy czy przedwczesne kontakty seksualne. Nowym zjawiskiem w obszarze zachowań ryzykownych są tatuaże i sięganie po substancje wzmacniająco-pobudzające, jak się okazuje często za przyzwoleniem rodziców czy opiekunów.

Nie sposób pominąć obszaru zagrożeń związanych z cyberprzestrzenią. Manfred Spitzer⁸ przytaczając współczesne badania naukowe opisuje zakłócenia procesów rozwojowych dzieci i młodzieży. Wskazuje - na nieuświadomione często - niebezpieczeństwa łączące się z cyberuzależnieniami i cyberprzestępczością, cyberdostępnością i towarzyszącą jej utratą prywatności.

Zachowania ryzykowne torują z kolei drogę jeszcze poważniejszym problemom definiowanym jako patologie. Standardowa lista zachowań określanych jako społeczne zło w ujęciu Ireny Pospiszyl⁹ obejmuje samobójstwa, agresję, uzależnienia - psychoaktywne i behawioralne, homoseksualizm oraz patologie seksualne, handel ludźmi, terroryzm, wykluczenie społeczne (mobbing, bezdomność, dzieci ulicy) i korupcję. Wśród współczesnych patologii szczególną uwagę należy zwrócić - jak wskazuje Czesław Cekiera¹⁰ - na samobójstwa, hazard, pornografię, homoseksualizm, przestępczość kryminalną, uzależnienia od substancji psychoaktywnych, destruktywną działalność ruchu New Age, psychopatie i nerwice.

Rzeczywistość, w której dorasta młode pokolenie, nie zawsze sprzyja harmonijnemu rozwojowi. Jan Paweł II przestrzegał, że: " rośnie w naszym świecie poczucie zagrożenia. Rośnie egzystencjalny lęk [...]. Dotyczy on również wielu niebezpieczeństw, które są produktem cywilizacji materialistycznej, przyjmującej - pomimo "humanistycznych" deklaracji - prymat rzeczy w stosunku do osoby"¹¹. Wobec powyższego zasadnym zdaje się być rozważenie w jaki kierunku powinna zmierzać działalność pedagogiczna, aby jak najlepiej przygotować dzieci i młodzież do sprawnego i zdrowego funkcjonowania w zastanej rzeczywistości społecznej.

1. Utrudnienia w socjalizacji młodego pokolenia

---

⁵ E. Wysocka, *Młode pokolenie w kulturze imagologicznej: wyzwania i zagrożenia rozwojowe*, "Dydaktyka Informatyki", 2019, z. 14, s. 26.

⁶ J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012, s. 10.

⁷ M.Z. Jędrzejko, R. B. Sieroń, A. Taper i in., *Zachowania ryzykowne nastolatków - zjawisko, skala, charakter. Wyniki badań i ich analizy*, [w:] M. Z. Jędrzejko, R.B. Sieroń, *Zachowania ryzykowne nastolatków*, Oficyna Wydawnicza "ASPRA-JR", Warszawa-Milanówek 2017, s. 31.

⁸ M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak cyfrowe życie rujnuje nasze zdrowie*, Wyd. Dobra Literatura, Słupsk 2016.

⁹ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008.

¹⁰ K. Pierzchała, Cz. Cekiera, *Człowiek a patologie społeczne*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2021.

¹¹ Jan Paweł II, *Encyklika Dives...*, s. 117-118.

W pedagogice socjalizacja ujmowana jest jako całokształt wpływów, które środowisko społeczno-kulturowe wywiera na jednostkę w celu właściwego przystosowania jej do adekwatnego funkcjonowania w przypisanych rolach społecznych. Proces socjalizacji jest na ogół spontaniczny, jednak w pewnym sensie kreują go obiekty socjalizujące znaczące - osoby, dobra kultury, wzorce środowiskowe, standardy i normy. Socjalizację można uznać za proces modelujący umiejętności i wartości, które są ważne dla społeczeństwa, a jego wiodącym zadaniem jest uspołecznienie jednostki. Jednak propagowane współcześnie wzorce czy tak promowana wielokulturowość nie zawsze sprzyja właściwej socjalizacji dzieci i młodzieży. Nie bez znaczenia dla przebiegu tego procesu i kształtowania się tożsamości dorastających, jak podkreśla Mariusz Gajewski¹², jest dynamicznie zmieniające się społeczeństwo, trendy kulturowe, promowane wzorce zachowań oraz niejednoznaczność wartości. Przewidywanie wartości rodzinnych i niejasność wymagań społecznych nie sprzyja socjalizacji dzieci i młodzieży. Utrata punktu odniesienia, którym przez pokolenia była rodzina wymaga od dzieci i młodzieży wysiłku na drodze odnajdywania siebie w systemie społecznym.

Od zdrowego, harmonijnego i sprawnego środowiska rodzinnego zależą przyszłe satysfakcjonujące relacje dziecka z otoczeniem. Znajomość zasad i ról pełnionych w systemie rodzinnym jest ważnym doświadczeniem w ustalaniu swojego miejsca i przestrzeni indywidualnej w stosunkach interpersonalnych. Należy podkreślić, że młodzież mająca problem z zasympilowaniem norm i zasad współżycia społecznego wychowuje się często w mniej sprzyjających warunkach niż ich rówieśnicy. To od rodziny, w której młody człowiek wychowuje się oraz od wypełniania przez nią podstawowych funkcji zależy poziom socjalizacji.

Zakłócenia w przebiegu procesu socjalizacji manifestują się w zachowaniach i postawach godzących w porządek społeczny, a jeżeli nie zostaną w porę podjęte odpowiednie działania, eskalują w kierunku wykołajenia społecznego, które Czesław Czapów ujął w trzy zasadnicze typy:

1. Zwichnięta socjalizacja - przejawiająca się w manifestowaniu różnych form nieprzystosowania społecznego na skutek niekorzystnych sytuacji społecznych lub czynników dzieciznych, urazowych czy chorobowych. Jest to najczęściej konsekwencja niedostatków w zakresie socjalizacji dziecka (niewłaściwa opieka rodzicielska lub jej brak, odtrącenie emocjonalne, zaniedbanie społeczne i pedagogiczne).

2. Demoralizacja - dotycząca sytuacji, w których pozytywne rezultaty socjalizacji są eliminowane, na skutek nowych warunków środowiskowych, innej obyczajowości i kultury niż dotychczasowa. Proces demoralizacji wiąże się zwykle z przemodelowaniem wartości tradycyjnych na rzecz nowych, do których jednostka nie potrafi się w pełni dostosować.

3. Socjalizacja podkulturowa - odnosząca się do sytuacji wychowywania dziecka w środowisku osób wykołajonych społecznie. Problemy w funkcjonowaniu społecznym są efektem styczności jednostki z wartościami i normami podkultury pozostającej w opozycji do kultury szerszej zbiorowości społecznej¹³.

Okazuje się, że nie zawsze rezultaty procesu socjalizacji są zadowalające, gdyż zachowanie jednostki odbiega od społecznych oczekiwań i wzorców w zakresie postępowania czy motywacji, dążenia do samourzeczywistnienia, autonomii i rozwoju. Wadliwe funkcjonowanie społeczne określane jest zamiennie jako nieprzystosowanie społeczne lub niedostosowanie społeczne. Marek Konopczyński¹⁴ różnicuje te pojęcia:

---

¹² M. Gajewski, *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży: podstawowe mechanizmy, funkcje, rodzinne i społeczne konteksty*, [w:] *Tradiție și inovație în educație. Învățământul superior: clasic versus modern*, Vol. II, Universitatea de Stat din Tiraspol, Chișinău 2019, s. 86.

¹³ Cz. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące. Elementy diagnostyki i metodyki*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 1980, s. 140-141.

¹⁴ M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*, Oficyna Wydawnicza "Impuls", Kraków 2015.

- Nieprzystosowanie społeczne odnosi się do perspektywy wewnętrznej (psychologicznej) - nieumiejętne funkcjonowanie w rolach życiowych i społecznych oraz przyjmowanie aprobowanych sposobów zaspokajania potrzeb mierzonych poziomem przyswojenia lub akceptowania desygnatów tych ról; jednostka ma potencjał rozwojowy ale niskie wsparcie zewnętrzne;

- Niedostosowanie społeczne odnosi się do perspektywy zewnętrznej (behawioralnej) - zaburzona socjalizacja uniemożliwia poprawne funkcjonowanie w rolach życiowych i społecznych, niechęć jednostki do dostosowania swoich zachowań i reakcji do oczekiwań otoczenia, mierzonych stopniem przestrzegania przez jednostkę obowiązujących norm prawnych i obyczajowych; jednostka preferuje nieakceptowane formy i sposoby zaspokajania potrzeb i przyjmuje dewiacyjne role społeczne.

Zaproponowane podejście, w opinii autorki, porządkuje wiele kwestii i ma szczególną wartość dla praktyki pedagogicznej. W przypadku nieprzystosowania społecznego jest szansa na skuteczne działania interwencyjne z wykorzystaniem socjoterapii pozwalającej na korektę urazów oraz kształtowanie i rozwijanie ważnych umiejętności pozwalających na prawidłowe i satysfakcjonujące relacje interpersonalne. Natomiast niedostosowanie społeczne wskazuje na konieczność podjęcia pracy resocjalizacyjnej, czyli uruchomienie procesu powtórnej socjalizacji ukierunkowanej na przyjęcie przez jednostkę takiego stylu życia, który nie narusza norm prawnych i moralnych powszechnie uznanych i akceptowanych przez społeczeństwo.

Systematycznie powtarzające się, utrwalone negatywne zachowania godzące w obowiązujące normy moralne i prawne określane są jako demoralizacja. O demoralizacji nieletniego - w świetle obowiązujących przepisów prawa - świadczą w szczególności naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych¹⁵.

Aktualne badania¹⁶ pokazują, że katalog zachowań, które praktycy uznają za przejawy demoralizacji obejmuje: spożywanie przez dzieci i młodzież substancji psychoaktywnych (alkohol, narkotyki, dopalacze), palenie tytoniu, nieuczęszczanie do szkoły, bójki, kradzieże, pobicia, niszczenie mienia, nieposłuszeństwo wobec rodziców, agresję psychiczną i fizyczną, cyberprzemoc, używanie wulgarnych słów, ucieczki z placówek lub z domu oraz zakłócanie toku lekcji. Beata Czarnecka-Działuk i Katarzyna Drapała w oparciu o przeprowadzone eksploracje znalazły wyjaśnienie postępującego zjawiska demoralizacji zagrażającego dorastającym. „Młodzi ludzie wchodzą w rówieśnicze konflikty, próbują nowości i pociąga ich tzw. zakazany owoc, zazdroszczą sobie nawzajem, chcą zaimponować, sprawdzić się w grupie. Jednocześnie obserwuje się zmianę w stosunku do szkoły i innych publicznych instytucji – mniej szanuje się nauczycieli, mniej obawia się wewnątrzszkolnych konsekwencji, a rodzice w konfliktowych sytuacjach często stają po stronie swoich dzieci, przeciwko instytucjom. Te ostatnie zaś cieszą się mniejszym zaufaniem i poważaniem, nie są traktowane jako partnerzy w wychowaniu i trosce o dzieci”¹⁷.

Przyczyny demoralizacji - zaznacza Jarosław Janikowski¹⁸ - to zarówno czynniki środowiskowe, jak i uwarunkowania genetyczne. Priorytetowe znaczenie ma jednak środowisko, w którym nieletni przebywa - rodzinne, rówieśnicze i szkolne, a dokładniej rzecz ujmując obowiązujący w nim system wartości, stosunek do norm społecznych, wzajemny stosunek do

---

¹⁵ Art. 4. § 1 ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 969).

¹⁶ B. Czarnecka-Działuk, K. Drapała, op. cit. s. 320-321.

¹⁷ *Ibidem*. s. 321.

¹⁸ J. Janikowski, *Włóczęgostwo jako przejaw demoralizacji dzieci – reakcja społeczna na zjawisko w świetle przepisów ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, "Studia Prawnoustrojowe", 2020, nr 48, s. 82-83.

siebie, model rodziny, warunki materialne, zdrowotne, stosunek do pracy, charakter więzi emocjonalnych, występowanie zjawisk patologicznych takich jak narkomania czy alkoholizm, a także styl wychowania preferowany przez rodziców.

2. Wyzwania wychowawcze czasu dorastania

W świetle wcześniejszych rozważań nasuwa się pytanie: Jak powinno przebiegać przygotowanie młodego pokolenia do mądrego i satysfakcjonującego życia w realiach współczesnego świata? Aleksandra Skrabacz podkreśla, że młodzież jest taka, jak ją wychowamy. Jeżeli zrobimy to źle, będziemy musieli przyjąć na siebie ciężar odpowiedzialności za błędy popełnione w toku procesu edukacji i wychowania. Rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza, lokalna społeczność i kościół, są tymi podmiotami, które mają największe możliwości oddziaływać¹⁹.

Wychowanie²⁰ jest świadomym i celowym kształtowaniem ludzkich zachowań, postaw, ról społecznych i osobowości, zgodnie z wcześniej założonym ideałem pedagogicznym, czyli wzorcem, modelem człowieka, którego chcemy ukształtować.

Nauczyciel, wychowawca, pedagog podejmując świadome, celowe i planowe działania wpływa na zmiany w strukturze psychicznej podmiotu oddziaływań oraz na jego działalność. Powinien w związku z tym dążyć do ukształtowania dojrzałej osobowości podopiecznych, o której zdaniem Krystyny Ostrowskiej²¹ decydują między innymi: samokontrola, spójny i hierarchiczny system wartości, umiejętność stawiania długofalowych zadań, odporność na frustrację, umiejętność wyrażania i rozpoznawania własnych i cudzych stanów emocjonalnych, zdolność do przekraczania ograniczeń biologicznych, psychicznych i społecznych, odpowiedzialność, oraz poczucie tożsamości.

Okresem szczególnie ważnym dla rozważań dotyczących problematyki wychowania jest czas adolescencji. Stale wzrastająca liczba zaburzeń zachowania wśród młodzieży zwróciła uwagę badaczy na ten właśnie okres rozwojowy, gdyż jak stwierdzono, wiele dysfunkcji rodzi się w tym właśnie wieku²². Czas dorastania to most, przez który człowiek przechodzi od bez troskiego dzieciństwa do odpowiedzialnej dorosłości. Czas, który wypełniają złożone, nierzadko burzliwe zjawiska, związane ze zmianami anatomicznymi, fizjologicznymi i psychicznymi.

W okresie dorastania młodzi nabywają nowych doświadczeń, poszukują nowych ról, eksperymentują z nowymi zachowaniami. Mają także nowe potrzeby i oczekiwania. Hanna Rylke poszukując odpowiedzi na pytanie: kim jest dziecko w okresie dojrzewania? – stwierdza: „kimś, kto silnie przeżywa poczucie niestabilności, rozchwiania, zamieszania wewnętrznego, niezrozumienia siebie”²³. Jest to często skutek odczuwanego przez młodzież braku "autentycznych punktów odniesienia. Potrzeba znalezienia fundamentu, na którym można zbudować życie osobiste i społeczne, daje się szczególnie mocno odczuć, zwłaszcza wówczas, gdy człowiek przekonuje się, jak niepełne są propozycje, które rzeczywistość doraźną i przemijającą wynoszą do rangi wartości, budząc fałszywe nadzieje na odkrycie prawdziwego sen-

---

¹⁹ A. Skrabacz, *Edukacja dla bezpieczeństwa młodzieży wobec wyzwań i zagrożeń współczesności*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J–Paedagogia–Psychologia, 2019, nr 32(3), s.79.

²⁰ W literaturze pedagogicznej pojawiają się liczne ujęcia definicyjne terminu wychowanie. Ze względu na charakter opracowania zrezygnowano z ich przytaczania, przyjmując definicję zaproponowaną przez Lesława Pytkę. L. Pytkę, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2000, s. 9.

²¹ K. Ostrowska, *Nie wszystko o wychowaniu*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa 2000, s. 61-62.

²² Podają za: I. Obuchowska, *Drogi dorastania. Psychologia rozwojowa dla rodziców i wychowawców*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996; J. Szymańska, op. cit.

²³ H. Rylke, *Pokolenie zmian. Czego boją się dorośli*, WSiP, Warszawa 1999, s. 75.

su istnienia. Pod ich wpływem wielu ludzi doprowadza swoje życie na krawędź przepaści, nie zdając sobie sprawy co ich czeka”²⁴.

Adolescencja jest jednym ze stadiów rozwojowych, w literaturze przedmiotu²⁵ przytaczane są poglądy skupiające się na znamionach kryzysu towarzyszących dorastaniu. Dorastający przejawiają często stany lękowe i zaburzenia równowagi emocjonalnej oraz przeżywają stres²⁶. Zmiany, jakie zachodzą podczas zmierzania do dorosłości, mają charakter skokowy, to też linia rozwoju ulega załamaniu, a nawet regresowi. W związku z tym, szczególnie w wieku 12-14 lat, ujawniają się zakłócenia w kontaktach z otoczeniem²⁷. Jednak przy sprzyjających uwarunkowaniach wychowawczych i środowiskowych nie mają dezintegrującego wpływu na procesy przystosowawcze.

Dla dorastającej młodzieży typowe jest również zróżnicowanie w spostrzeganiu perspektyw życiowych. W postawach adolescentów wobec własnej drogi życiowej pojawia się często niekorzystne nastawienia - niska refleksyjność, powiązana z życiem z dnia na dzień albo lęk przed przyszłością, postawy konformistyczne, konsumpcyjne i roszczeniowo-egoistyczne. Dlatego istnieje paląca potrzeba zapewnienia nastolatkom wsparcia w określeniu mocnych stron, rozbudzaniu zainteresowań, odkrywaniu uzdolnień i talentów oraz uświadamiania preferencji dotyczących drogi kształcenia.

Biorąc pod uwagę zmieniające się warunki środowiskowe i dynamikę współczesnego świata - podkreśla Marcin Malarecki - zasadne jest postawienie pytania czy obecnie zmaganie się z procesami dojrzewania jest trudniejsze. Zmienność świata, destabilizacja wzorców, nowe standardy kulturowo-społeczne, elastyczność oczekiwań, jakie dorośli stawiają przed młodzieżą z pewnością spowalnia i utrudnia zachodzące w sposób naturalny przemiany rozwojowe. Problemy adaptacyjne mogą dotknąć każdego²⁸. Młode pokolenie - podkreśla Ewa Wysocka²⁹ - potrzebuje wsparcia w poszukiwaniu przestrzeni rozwoju własnej tożsamości, która jednak nie może być powieleniem sposobu życia pokolenia starszego, bo młodzi żyją już w innym świecie, coraz bardziej obcym dla dorosłych.

Ważne jest jednak, aby rodzące się trudności dostrzec w porę i podjąć skuteczne działania wspierające lub interwencyjne, pamiętając że w centrum działań wychowawczych stoi konkretny człowiek, którego należy traktować w sposób podmiotowy ze względu na jego niezbywalną godność, wynikającą z natury ludzkiej.

3. Znaczenie diagnozy w ochronie młodego pokolenia przed zagrożeniami

Problematyka pracy z dorastającymi sprawiającymi problemy wychowawcze i przejawiającymi nieakceptowane społecznie zachowania, stanowi ważny obszar współczesnej działalności pedagogicznej. Każdy nieletni to inna, niepowtarzalna historia życia, dlatego poznanie jej powinno stanowić punkt wyjścia do planowanych działań wychowawczych i profilaktycznych. W praktyce pedagogicznej najważniejsza jest trafna diagnoza sytuacji. Ta z kolei wymaga wnikliwej oceny zachowania młodego człowieka oraz okoliczności, które tym za-

---

²⁴ Jan Paweł II, *Encyklika Fides et Ratio*, [w:] Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II, Wyd. ZNAK, Kraków 2005, s. 1088.

²⁵ A. Matczak, *Zarys psychologii rozwoju. Podręcznik dla nauczycieli*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.

²⁶ Takie podejście reprezentują: J.F. Masterson, M. Rutter, J. Tizard, K. Whitmore, oraz D. Offer, – podają za: A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do młodości*, Warszawa, PWN, 2002.

²⁷ Zob. A. Birch, T. Malim, op. cit.; A. Brzezińska, J. Trempała *Wprowadzenie do psychologii rozwoju*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik Akademicki. Tom 1, Podstawy psychologii*, Gdańskie Wyd. Psychologiczne, Gdańsk 2002; A. Matczak, op. cit.

²⁸ M. Malarecki, op. cit., s. 61.

²⁹ E. Wysocka op. cit., s. 18.

chowaniom towarzyszą. Beata Czarnecka-Działuk i Katarzyna Drapała³⁰ podkreślają, że każdą sprawę należy rozpoznać indywidualnie. Dopiero zebranie stosunkowo wielu informacji pozwala określić, czy konkretne zachowanie w indywidualnym przypadku można uznać za przejaw demoralizacji. Diagnoza ma przede wszystkim służyć dobru nieletniego.

Według Ewy Wysockiej³¹, celem diagnozy jest udzielanie pomocy i wspieranie rozwoju, ale by było to możliwe, diagnoza musi być dokonywana w kontekście całej biografii konkretnej jednostki i z odniesieniem jej wyników do teorii. Bez tego nie jesteśmy w stanie ocenić, czy czyjeś zachowanie jest typowe dla jego wieku i uzasadnione jego sytuacją życiową. W procesie diagnozy należy także uwzględnić naturalne trudności rozwojowe, które wiążą się z okresami przejściowymi między poszczególnymi jego etapami oraz trudności rozwojowe motywowane sytuacyjnie, wynikające z warunków własnego życia

Najlepszym miejscem do zdiagnozowania problemów i przeciwdziałania jego skutkom jest środowisko szkolne, dlatego że jest to przestrzeń, w której dorastający manifestują liczne zachowania problemowe. To w szkole, w oparciu o prawidłowe rozpoznanie, powinno się prowadzić adekwatne działania pozwalające na zredukowanie nieakceptowanych społecznie zachowań. Potrzebne są warsztaty, na których młodzież nauczy się radzić sobie z powstającym napięciem i trudnościami. W przeciwnym wypadku brak odpowiednich umiejętności przy jakimś zbiegu okoliczności może doprowadzić do zachowań destrukcyjnych uczniów³². Taki sposób postępowania uzasadnia Barbara Skałbania³³ podkreślając, że społeczno – teoretyczny kontekst procesu wychowania zmusza do poznawania elementów środowiska wychowawczego w ich dynamicznym układzie, a także poznawania czynników warunkujących proces wychowawczy, co ułatwia identyfikację problemów o charakterze wychowawczym i dydaktycznym. Diagnoza środowiska szkolnego, uwzględniająca jego podstawowe elementy, obejmuje ocenę klimatu szkoły i klasy w ujęciu teoretyczno-praktycznym i staje się impulsem do procesów edukacyjnych. Z kolei obserwowany u uczniów wzrost zachowań nieakceptowanych społecznie i duże zagrożenie niedostosowaniem rodzi konieczność podejmowania działań zapobiegających szerzeniu się zjawisk patologicznych przez wczesne identyfikowanie ryzyka. Arkadiusz D. Leśniak-Moczuk podkreśla, że diagnoza zachowań dysfunkcyjnych nieletniej młodzieży służy do sprawowania efektywnego i odpowiadającego rzeczywistym potrzebom nadzoru pedagogicznego oraz do podejmowania właściwych decyzji wychowawczych³⁴.

Pedagogiczne poczynania diagnostyczne powinny odnosić się do rozpoznania sytuacji problemowych konkretnych podmiotów oddziaływań wychowawczych. Zestawiając informacje uzyskane z badań przeprowadzonych z użyciem profesjonalnych narzędzi, analizy dokumentów oraz wytworów diagnozowanego podmiotu, można opisać jego profil obejmujący:

- wiedzę ogólną i kompetencje szkolne,
- profil wypełniania roli ucznia wraz umiejętnościami niezbędnymi do "przetrwania" w szkole (koncentracja na zadaniu, słuchanie poleceń, wykonywanie zadań według instrukcji, czytelne pisanie itd.), charakter relacji interpersonalnych, formę realizacji przypisanej roli kolegi, syna/córki, stosunek do norm i zasad obowiązujących w środowiska, w którym funkcjonuje.

---

³⁰ B. Czarnecka-Działuk, K. Drapała, op. cit., s. 322.

³¹ E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna w działalności pedagoga resocjalizacyjnego – założenia teoretyczne i metodologiczne identyfikacji zaburzeń w przystosowaniu*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2016, nr 35(2), s. 216-217.

³² S. Sobczak, T. Zacharuk, *Zachowania antyspołeczne a agresja młodzieży nieprzystosowanej i nieprzejawiającej deficytów zachowania*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska.

³³ B. Skałbania, *Diagnostyka pedagogiczna Wybrane obszary badawcze i rozwiązania praktyczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013.

³⁴ A. D. Leśniak-Moczuk, *Bezpieczeństwo w społeczności lokalnej w kontekście przejawów demoralizacji nieletnich*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 64 (4/2020), s. 233.

Eksploracja wskazanych aspektów pozwala wyłonić, nie tylko obszary krytyczne, ale także zasoby i mocne strony nastolatka³⁵.

Analiza sytuacji dydaktycznej oraz funkcjonowania dorastających w rolach szkolnych pozwala na wychwycenie symptomów wskazujących na problemy z socjalizacją czy wręcz prawidłowym dostosowaniem społecznym. Narzędzia diagnostyczne niedostosowania społecznego uwzględniają pełnienie roli ucznia przez nieletnich zagrożonych demoralizacją³⁶.

Ewa Wysocka³⁷ w kategorii diagnostycznej dotyczącej funkcjonowania jednostki w szkole i w rolach szkolny wyodrębnia następujące obszary diagnozy:

- ogólne nastawienie do nauki szkolnej odnoszące się do pełnienia roli ucznia (realizacja obowiązku szkolnego/nauki), pełnienia roli kolegi oraz członka społeczności szkolnej;
- ogólny poziom przystosowania do wymagań szkolnych obejmujący zdolność do podporządkowania się wymaganiom, normom i obyczajom szkolnym z zachowaniem własnej integralności, poziom uspołecznienia i postawy prospołeczne, radzenie sobie ze stanami emocjonalnymi, odpowiedzialność, samodzielność oraz trudności adaptacyjne w szkole i ich podłoże;
- indywidualne czynniki funkcjonowania w rolach szkolnych dotyczące dojrzałości szkolnej, specyficznych i uogólnionych trudności w nauce, uzdolnień, zainteresowań, zamiłowań oraz aspiracji edukacyjnych.

Pejoratywne doświadczenia szkolne korelują z odtrąceniem, a nawet mogą prowadzić do wykluczenia, z kolei braki w wiedzy i umiejętnościach szkolnych oraz kompetencjach społecznych przyczyniają się do wykołowania społecznego³⁸. Irena Rzeplińska ustaliła, że trudności w nauce, opuszczanie szkoły i wychowanie w rodzinie „problemowej” – to czynniki etiologiczne przestępczości nieletnich od dawna diagnozowane w badaniach kryminologicznych. Szkoła, trudności nieletniego z nauką, złe zachowanie – to pierwsze miejsce i pierwsze sygnały przyszłych zachowań aspołecznych, dewiacyjnych młodych ludzi. To wskaźnik „problemowego” funkcjonowania tych młodych ludzi w społeczeństwie, kiedy są nieletnimi, ale i w przyszłości – w różnych rolach, w różnych miejscach. Pierwszym momentem i miejscem, w którym się ta „problemowość” objawia jest szkoła i trudności w nauce, jakie ci młodzi ludzie przejawiają³⁹.

W innych badaniach⁴⁰ potwierdzono, że problemy dorastających związane z nauką przekładają się na zaburzone funkcjonowanie społeczne i odwrotnie, dysfunkcje w zachowaniu utrudniają zdobywanie wiedzy i umiejętności szkolnych. Okazuje się, że uczniowie, którzy przejawiają nieakceptowane zachowania, mają jednocześnie szereg problemów dydaktycznych, bardzo często ujawnia się u tych nastolatków niechęć do nauki, niepowodzenia szkolne i problemy ze słuchaniem poleceń, koncentracją na zadaniu i wykonywaniem go według instrukcji oraz logicznym myśleniem. Często identyfikowane są problemy ze spostrzegawczością oraz umiejętnością sprawnego i poprawnego pisania, a także zapamiętywaniem i z umiejętnością czytania ze zrozumieniem. Okazuje się, że problemowym zachowaniom uczniów towarzyszą trudności ujawniające się w toku procesu dydaktycznego i co bardzo

---

³⁵ B. Ciupińska, *Diagnoza jako punkt wyjścia w projektowaniu działań profilaktycznych i resocjalizacyjnych*, [w:] J. Skibska, J. Wojciechowska (red.) *Współczesna edukacja. Wielopłaszczyznowość zadań*, Wyd. LIBRON – Filip Lohner, Kraków 2016, s. 167.

³⁶ Zob. Cz. Czapów, op. cit., L. Pytka, op. cit., E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i model rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008.

³⁷ E. Wysocka, op. cit., s. 195.

³⁸ W. Ambrozik, *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu oddziaływań*, Oficyna Wydawnicza "Impuls", Kraków 2016.

³⁹ I. Rzeplińska, *Kariery kryminalne nieletnich sprawców przestępstw*, "Archiwum Kryminologii", 2013, nr 35, s. 92.

⁴⁰ B. Ciupińska, *Nauczyciele o zachowaniach problemowych dorastających. Praktyka pedagogiczna i wyzwania*, Wyd. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Piotrków Trybunalski, 2021.

istotne, dotyczą zdecydowanie częściej wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych (niedostosowani społecznie) i młodzieżowych ośrodków socjoterapii (zagrożeni niedostosowaniem społecznym) niż uczniów szkół ogólnodostępnych.

Zakończenie

Zagrożenia czasu dorastania - trudne zachowania dzieci i młodzieży, niewłaściwe postawy, niepowodzenia szkolne oraz wszelkie przejawy patologii są poważnym wyzwaniem dla współczesnej działalności pedagogicznej. Niebagatelna rola spoczywa na nauczycielach i wychowawcach, którzy realizując działania dydaktyczne i wychowawcze mają możliwość kształtowania sprzyjającego środowiska wychowawczego oraz wczesnej identyfikacji symptomów niekorzystnych zjawisk. Środowisko szkolne stwarza duże możliwości podejmowania działań wzmacniających adolescentów oraz dostarczania im wzorców skutecznego radzenia sobie z przeciwnościami.

Podsumowując powyższe rozważania, sygnalizujące jedynie wagę problemów dotyczących młode pokolenie, warto przytoczyć refleksję Justyny Kusztal: „Najpowszechniejszą reakcją na zachowania dewiacyjne młodzieży są przeważnie głosy i postulaty zmian, reform w kierunku zaostrzenia norm prawa karnego odnoszącego się do nieletnich. Media, głosząc populistyczne hasła i generując nieuzasadniony lęk przed przestępczością nieletnich, narkomanią czy innymi zachowaniami dewiacyjnymi młodzieży, powodują często nieracjonalne decyzje lokalnych władz, których celem jest ochrona porządku i zapewnienie publicznego bezpieczeństwa w swojej gminie czy dzielnicy. Głosy środowiska naukowego, analizy statystyczne czy badania naukowe, a nawet wypowiedzi profesjonalistów-praktyków pozostają na papierze lub są znane wąskiemu gronu specjalistów czy pasjonatów”⁴¹. Pozostaje jednak nadzieja, że pedagodzy pragną podnosić swoje kompetencje w zakresie radzenia sobie z trudnymi zachowaniami uczniów oraz diagnozowaniem ich potrzeb, że refleksja osób mających największy wpływ na zatrzymanie niekorzystnych trendów - nauczycieli, wychowawców, pedagogów - zatrzyma lawinę problemów zagrażających młodemu pokoleniu wzmacniając działania wychowawcze i profilaktyczne.

Streszczenie:

Rzeczywistość, w której dorasta młode pokolenie, nie zawsze sprzyja harmonijnemu rozwojowi. W tekście podjęto tematykę zagrożeń, które wpływają na życie dzieci i młodzieży. Zaprezentowana analiza wykazuje obszary trudności i ich uwarunkowania. Celem artykułu jest zarysowanie aktualnych problemów i wzbudzenie refleksji pedagogicznej nad specyfiką pracy z dorastającymi. Omówione zostały kwestie dotyczące trudności pojawiających się w procesie socjalizacji i ich mechanizmy. Podjęto problematykę przygotowania młodzieży do odpowiedzialnego i satysfakcjonującego życia. Wskazano także znaczenie rzetelnej diagnozy w rozpoznawaniu problemów, zburzeń i nieakceptowanych zachowań dorastających oraz wyznaczeniu kierunków pracy wychowawczej i profilaktycznej.

Słowa kluczowe: socjalizacja, wychowanie, zachowania ryzykowne, profilaktyka, resocjalizacja

Summary:

The reality, in which young generation grow up not always conduce the harmonious progress. In the text there is some information connected with the danger that have the influence on children and youth's life. Presented analysis shows the area of difficulties and their background. The aim of the article is to show the actual problems and activate pedagogical reflections on the specificity of work with growing up. They were also discussed issues con-

---

⁴¹ J. Kusztal, *Nieletni - nierozwiązany problem polskiego systemu resocjalizacji*, „Resocjalizacja Polska” 2011, nr 2, s. 192.

cerning difficulties appearing on the socialization process and their mechanisms. It was taken problematic aspects on preparing youth to responsible and satisfying life. It was shown the understanding of honest diagnosis in identify problems, disorders and unacceptable behavior of growing up and set the way of educational and preventive work.

Keywords: socialization, education, risky behavior, revention, resocialization

Bibliografia:

1. Ambrozik W., *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu oddziaływań*, Oficyna Wydawnicza "Impuls", Kraków 2016.
2. Birch A., Malim T., *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęstwa do młodości*, PWN, Warszawa 2002.
3. Brzezińska A., Trempała J., *Wprowadzenie do psychologii rozwoju*, [w:] J. Strelau (red.) *Psychologia. Podręcznik Akademicki. Tom 1, Podstawy psychologii*, Gdańskie Wyd. Psychologiczne, Gdańsk 2002.
4. Ciupińska B., *Diagnoza jako punkt wyjścia w projektowaniu działań profilaktycznych i resocjalizacyjnych*, [w:] J. Skibska, J. Wojciechowska (red.), *Współczesna edukacja. Wielopłaszczyznowość zadań*, Wyd. LIBRON – Filip Lohner, Kraków 2016, s. 165 – 174.
5. Ciupińska B., *Nauczyciele o zachowaniach problemowych dorastających. Praktyka pedagogiczna i wyzwania*, Wyd. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Piotrków Trybunalski, 2021.
6. Czapów Cz., *Wychowanie resocjalizujące. Elementy diagnostyki i metodyki*, Państwowe Wyd. Naukowe, Warszawa 1980.
7. Jan Paweł II., *Encyklika Dives in Misericordia*, [w:] Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II, Wyd. ZNAK, Kraków 2005.
8. Jan Paweł II., *Encyklika Fides et Ratio*, [w:] Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II, Wyd. ZNAK, Kraków 2005.
9. Jędrzejko M. Z., Sieroń R.B., Taper A. i in., *Zachowania ryzykowne nastolatków - zjawisko, skala, charakter. Wyniki badań i ich analizy*, [w:] M. Z. Jędrzejko, R. B. Sieroń, *Zachowania ryzykowne nastolatków*, Oficyna Wydawnicza "ASPRA-JR", Warszawa-Milanówek 2017, s. 29 - 54.
10. Konopczyński M., *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2015.
11. Matczk A., *Zarys psychologii rozwoju. Podręcznik dla nauczycieli*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
12. Obuchowska I., *Drogi dorastania. Psychologia rozwojowa dla rodziców i wychowawców*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996.
13. Ostrowska K., *Nie wszystko o wychowaniu*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa 2000.
14. Pierzchała K., Cekiera Cz., *Człowiek a patologie społeczne*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2021.
15. Pospiszyl I., *Patologie społeczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008.
16. Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2000.
17. Rylke H., *Pokolenie zmian. Czego boją się dorośli*, WSiP, Warszawa 1999.
18. Spitzer M., *Cyberchoroby. Jak cyfrowe życie rujnuje nasze zdrowie*, Wyd. Dobra Literatura, Słupsk 2016.
19. Skałbiana B., *Diagnostyka pedagogiczna Wybrane obszary badawcze i rozwiązania praktyczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013.
20. Szymańska J., *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012.

21. Wysocka E., *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i model rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Netografia

1. Czarnecka-Działuk B., Drapała K., *Kontrowersje wokół reagowania na przejawy demoralizacji nieletnich. Opinie praktyków*, "Prawo w Działaniu" 2015, nr 23, s. 313-344. Pobrano z: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/769356.pdf>. [Data dostępu: 9.07.2022].

2. Gajewski M., *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży: podstawowe mechanizmy, funkcje, rodzinne i społeczne konteksty*, [w:] *Tradiție și inovație în educație Învățământul superior: clasic versus modern*, Vol. II, Universitatea de Stat din Tiraspol, Chișinău 2019, s. 81-90. Pobrano z: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/95137. [Data dostępu 11.07.2022].

3. Janikowski J., *Włączystwo jako przejaw demoralizacji dzieci – reakcja społeczna na zjawisko w świetle przepisów ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, "Studia Prawnoustrojowe", 2020, nr 48, s. 79-92. <https://doi.org/10.31648/sp.5521>. Pobrano z: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sp/article/view/5521>. [Data dostępu: 9.07.2022].

4. Kuszal J., *Nieletni - nierozwiązany problem polskiego systemu resocjalizacji*, "Resocjalizacja Polska" 2011, nr 2, s. 185-196. Pobrano z: <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.desklight-638bf79a-f7a8-487a-a8a4-6a7b39165b63>. [Data dostępu 11.07.2022].

5. Leśniak-Moczuk A, D., *Bezpieczeństwo w społeczności lokalnej w kontekście przejawów demoralizacji nieletnich*, "Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy", nr 64 (4/2020), s. 222-235. DOI: 10.15584/nsawg.2020.4.15. Pobrano z: http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_15584_nsawg_2020_4_15. [Data dostępu 12.07.2022].

6. Malarecki M., *Dorastanie we współczesności*, "Zeszyty Formacji Katechetów", 2021, T. 81, nr 1, s. 57-66. Pobrano z: <https://www.zfk.katecheza.radom.pl/index.php/zfk/article/view/1322>. [Data dostępu 11.07.2022].

7. Rzeplińska I., *Kariery kryminalne nieletnich sprawców przestępstw*", *Archiwum Kryminologii*", 2013, nr 35, s. 79–94. doi: 10.7420/AK2013C. Pobrano z: <https://czasopisma.inp.pan.pl/index.php/ak/article/view/95>. [Data dostępu: 9.07.2022].

8. Skrabacz A., *Edukacja dla bezpieczeństwa młodzieży wobec wyzwań i zagrożeń współczesności*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J–Paedagogia-Psychologia*, 2019, nr 32(3),s.67-82. DOI 10.17951/j.2019.32.3.67-82. Pobrano z: <https://journals.umcs.pl/j/article/view/8963>. [Data dostępu 11.07.2022].

9. Sobczak S., Zacharuk T., *Zachowania antyspołeczne a agresja młodzieży nieprzystosowanej i nieprzejawiającej deficytów zachowania*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 2020, nr 33(4), s. 263–290. DOI: <https://doi.org/10.17951/j.2020.33.4.263-290>. Pobrano z: <file:///C:/Users/ABC/Downloads/9325-47342-1-PB.pdf>. [Data dostępu 11.07.2022].

10. Wysocka E., *Diagnoza pozytywna w działalności pedagoga resocjalizacyjnego – założenia teoretyczne i metodologiczne identyfikacji zaburzeń w przystosowaniu*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2016, nr 35(2), s. 195 - 222. DOI: 10.17951/lrp.2016.35.2.195. Pobrano z: <https://journals.umcs.pl/lrp/article/view/3969>. [Data dostępu: 12.07.2022].

11. Wysocka E., *Młode pokolenie w kulturze imagologicznej: wyzwania i zagrożenia rozwojowe*, „Dydaktyka Informatyki”, 2019, z. 14, s. 11-29. DOI: 10.15584/di.2019.14.2. Pobrano z: <https://repozytorium.ur.edu.pl/handle/item/5144>. [Data dostępu: 9.07.2022].

Akty prawne

1. *Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich* (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 969).

ORCID 0000-0002-4344-7510